

З. Добош

Навчально-науковий інститут права та психології  
Національного університету “Львівська політехніка”,  
канд. юрид. наук, асист.  
кафедри цивільного права та процесу

## СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ

© Добош З., 2016

Досліджується генеза зв'язків справедливості і права в епоху Нового часу, що дає змогу визначити відправну точку їх конвергенції, а також простежити історичні особливості перебігу такої конвергенції, що відобразилися у сфері дії цих явищ, їх змістовних характеристиках. Визначено напрям виходу проблематики справедливості за межі дії національного права і поширення у сфері міжнародних стосунків.

**Ключові слова:** справедливість, право, природне право, закон, держава.

З. Добош

## СПРАВЕДЛИВОСТЬ В ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Исследуется генезис связей справедливости и права, что позволяет определить отправную точку их конвергенции, а также проследить исторические особенности течения такой конвергенции, которые отразились в сфере действия этих явлений, их содержательных характеристиках. Определено направление выхода проблематики справедливости за пределы действия национального права и распространение в сфере международных отношений.

**Ключевые слова:** справедливость, право, естественное право, закон, государство.

Z. Dobosh

## JUSTICE IN THE PHILOSOPHICAL AND LAW THOUGHT OF NEW TIME

In the article has been investigated the genesis of justice and law connections, that allowed to determine the starting point of convergence, and to trace the historical features of the course of such convergence, which reflected in the action area of these phenomena, their content characteristics. It has been determinated the directions of justice problematics output outside the scope of national law and dissemination in international relations.

**Key words:** justice, law, natural law, lex, the state.

**Постановка проблеми.** Конституційне проголошення людини найвищою соціальною цінністю спроектувало нові правові стандарти, правову ідеологію, а отже, кардинально нові засади функціонування правової системи. Усі її елементи були піддані ревізії. Але забезпечити “безперебійне” та ефективне оновлення правової системи може тільки системний характер перетворень: нова соціальна і правова орієнтація, правосвідомість повинні бути гарантовані

реформуванням традиційної системи джерел права. Лише завдяки джерелам права основні правові цінності здатні реально увійти у правову систему і перетворитися із інструментів правосвідомості у реальні нормативи. Саме тому окремих досліджень потребують джерела права, насамперед природного. Відтак правові цінності, серед яких – рівність, свобода і справедливість, – досі актуальні у правовій науці.

Не менш важливою є проблема критеріїв оцінки правових явищ. Справедливості ж, як основній правовій цінності, належить визначальна роль у розумінні права, побудови його інститутів, у формулюванні вимог щодо правового регулювання відносин у сучасному суспільстві. Відповідно процес конвергенції справедливості та права є гарантією ефективності права, відтак підтверджує його цінність як найдієвішого соціального регулятора.

Розвиток філософсько-правових поглядів на ідею справедливості відбувся в епоху Нового часу, спричинивши появу праць таких мислителів, як Г. Гроцій, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, П. А. Гольбах, Д. Юм та ін. Філософсько-правова проблема справедливості у німецькій класичній філософії розглядалась у працях І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Л. Фейєрбаха та ін.

**Аналіз дослідження проблеми.** Значний здобуток у дослідженні проблем справедливості та права як самостійних категорій і таких, що перебувають в органічному взаємозв'язку, внесли такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, як С. С. Алексєєв, Т. Р. С. Аллан, І. І. Андріановська, Ж.-Л. Бержель, В. К. Гришук, Д. Гурвіч, О. Г. Данильян, Г. І. Іконнікова, М. І. Козюбра, Д. Ллойд, Е. А. Лукашева, І. М. Луцький, С. І. Максимов, В. П. Малахов, В. С. Нерсисянц, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, Г. Радбрух, В. В. Самохвалов, С. С. Сливка, А. А. Соловйова, О. М. Тарасишин, А. К. Черненко.

Аналіз праць згаданих учених дав змогу зробити висновок про те, що мислителі Нового часу звільнилися від богословських тлумачень і намагалися діалектично підійти до проблеми співвідношення справедливості та права, що дуже стимулювало розвиток поглядів на справедливість.

**Мета роботи** – проаналізувати становлення та розвиток ідеї справедливості, дослідження наукових підходів до співвідношення права та справедливості. Відповідно до мети виокремлено потребу виявити філософське обґрунтування зв'язку справедливості та права епохи Нового часу.

**Виклад основного матеріалу.** Найтипівішим для XVII–XVIII ст. було станово-феодальне уявлення про справедливість і право, яке мало класовий характер і було на сторожі феодальних інтересів. Тому великою заслугою мислителів того часу було те, що вони звільнилися від богословських тлумачень і намагалися діалектично підійти до проблеми. Це дуже стимулювало розвиток поглядів на справедливість.

Так, Гуго де Гроот Гроцій усю проблематику як у сфері міжнародного, так і у сфері національного права досліджував із позицій природного права, з огляду на вимоги правової справедливості, які повинні панувати у відносинах між індивідами, народами і державами.

В основу розуміння права філософ поклав ідею справедливості як необхідної ознаки права. Справедливість трактувалася Гуго Гроцієм як вимога розуму, веління природи розумної істоти: "...оскільки право означає не що інше, як те, що справедливо, при цьому переважно у негативному, а не у стверджуючому сенсі, оскільки право є те, що не суперечить справедливості. Справедливості суперечить те, що не відповідає природі істот, наділених розумом" [13, с. 552].

Поділяючи право на природне право, установлене волею Бога або людини, Гуго Гроцій визначав їх співвідношення: "Будучи встановлене волею людини, таке право повинно відповідати вимогам природного права. Тільки за цих умов воно буде спрямоване на захист або відновлення справедливості" [19, с. 70].

На думку Г. Гроція: "... якби жерці істинної справедливості спробували викласти окремо природну, незмінну частину юриспруденції, виокремивши те, що має своїм джерелом вільну волю; якби один із них виклав вчення про закони, інший – про податки, третій – про посади суддів,

четвертий – про тлумачення волі, п'ятий – про достовірність фактичних доказів, то із зібрання усіх частин могла б вийти струнка система” [8, с. 173].

Під час дослідження права війни і миру Гроцій зазначає, що війна, як така, не суперечить природному праву: “...за природою кожен є захисником свого права, для чого нам і даються руки”. Не заборонена війна також і божественними законами, і правом народів. Але це зовсім не означає, що усі війни справедливі. Розрізняючи війни справедливі і несправедливі, Г. Гроцій у дусі свого юридичного підходу до цієї проблематики підкреслює, що “...справедливою причиною війни може бути тільки правопорушення”. До справедливих війн мислитель зараховує війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту майна. Несправедливі війни – це війни загарбницькі, з метою заволодіння чужим майном, підкорення інших народів, і за своєю сутністю вони є протиправним станом (порушенням вимог природного права, божественних законів, положень права народів). Ініціатори несправедливої війни зобов'язані відшкодувати шкоду за вчинене ними, чи за їх сприяння.

Із гуманістичних орієнтирів Г. Гроцій обґрунтовує необхідність гуманного поводження воюючих сторін (у відносинах із жінками, дітьми та старими людьми, а також із тими, хто здався противнику), гостро критикуючи при цьому зlodіяння на війні. Гроцій наголошує на необхідності дотримання міжнародних договорів і угод про перемир'я. Він також вважав, що дотримання правових основ у міжнародних відносинах диктується не тільки принципом справедливості, але і міркуваннями користі усіх держав (як малих і слабких, так і великих та могутніх).

Г. Гроцій обстоював ідею мирного співіснування народів, а основою їх відносин мають бути виключно право і справедливість виконання договорів [19, с. 70].

Родоначальник англійського матеріалізму Френсіс Бекон проблему “всезагальної справедливості” трактує у юридичному сенсі, у площині належних якостей позитивного права, його джерел. За його твердженням, у громадянському суспільстві панує або закон, або насильство. Але насильство інколи набуває ознак закону, і деякий закон більше говорить про насильство, ніж про правову рівність. Існують три джерела несправедливості: насильство, підступність, що маскуються під іменем закону, і жорстокість самого закону [2, с. 182].

Ф. Бекон проводить відмінність між законом за змістом (справедливим законом, що протистоїть насильству, і охоплює принцип “правової рівності”, і виражає вимоги “всезагальної справедливості”) і формальним законом (законом лише за “обличчям”, формою, назвою несправедливим, насильницьким, антиправовим законом) [1, с. 539].

Таке розмежування (справедливого і несправедливого закону) у концепції Ф. Бекона дуже важливе, оскільки це вплинуло, як вважають дослідники, на проникнення емпірично зорієнтованого позитивістського методу у юриспруденцію, на становлення позитивістської правової науки і взагалі розвиток юридичного позитивізму, представники якого, навпаки, принципово заперечують таке розмежування. Основні вимоги, яким повинен відповідати позитивний закон, – це точність, справедливість, легкість у виконанні, узгодженість із формою держави, здатність породжувати добродійність у громадянах [1, с. 560]. При цьому точність настільки важлива для закону, що без неї він не може бути справедливим. Адже “якщо труба видасть неправильний звук, хто підніметься на бій?”. Аналізуючи особливості прецедентного права, Ф. Бекон зауважував: “Дехто вважає, що вирішення справ, що базується на справедливості і совісті, і вирішення справ, що базується на точному дотриманні права, повинно належати одним і тим самим судам, інші ж вважають, що такого характеру рішення повинні здійснюватися різними судами. Я вважаю, що потрібно провести розмежування судів, інакше ми не зможемо попередити плутанини юридичних казусів, а якщо відбудеться змішування їх юрисдикції, то свавілля підпорядкує собі закон” [2, с. 182–183].

Беконівські судження про властивості позитивного закону, про те, яким повинен бути позитивний закон (та інші джерела позитивного права), і є філософсько-правовою конкретизацією, і позитивною експлікацією уявлень про належний, справедливий закон.

Новизна і глибина беконівського підходу полягає в усвідомленні необхідності концепції розмежування справедливого і несправедливого закону і у використанні потенціалу і змісту (евристичного, гносеологічного, методологічного, аксіологічного) цієї концепції саме стосовно

теорії позитивного права. Таке розмежування знаходиться не десь ззовні теорії позитивного права, а є істотною передумовою, необхідною складовою самої теорії позитивного права.

На думку Ф. Бекона, влада і держава – це лише придатки до справедливості; якщо б можна було здійснювати справедливість якимсь іншим шляхом, то у них не було б жодної потреби. Тільки завдяки наявності справедливості людина людині – бог, а не вовк. Існують три основні блага, які люди чекають для себе від громадянського суспільства: позбавлення від самотності, допомога у справах і захист від несправедливих [2, с. 179–180].

Томас Гоббс розглядав ідею справедливості у контексті походження держави, механізму становлення політичного організму (природний стан – перехід до держави – державний стан). У природному стані немає загальної влади, відповідно, немає і справедливості. У цьому стані немає власності, кожен має право на усе, зокрема, і на життя іншої людини. У природному стані точиться “війна усіх проти всіх”. Але розум людини вказує їй умови виходу із цього стану, і цими умовами є природні закони. Томас Гоббс назвав до двадцяти таких законів, серед яких: прагнення до миру, необхідність виконання укладених угод, відмова кожного від своїх прав тією мірою, якою цього вимагають інтереси миру і самозахисту. Але наявність природних законів ще не призводить до миру і безпеки. Закон може виконуватися за допомогою примусу і сили. Такою силою є держава. Вона утворюється за взаємною угодою людей завдяки злиттю окремих сил і воль у єдину, носієм якої є суверен [19, с. 71]. Отже, Томас Гоббс пропонував проект держави, яка є засобом приборкання пристрастей у досягненні мирного стану.

На думку Томаса Гоббса: “...стан війни усіх проти усіх характеризується також тим, що при ньому нічого не може бути несправедливим. Поняття правильного і неправильного, справедливого і несправедливого не мають тут місця. Там, де немає загальної влади, немає закону, а де немає закону, немає справедливості” [6, с. 185].

Також Т. Гоббс виводив третій природний закон, відповідно до якого люди повинні виконувати укладені ними угоди, без чого угоди не мають жодного значення і є лише порожніми звуками. Саме у цьому природному законі полягають джерела і витoki справедливості. Оскільки там, де не було попереднього укладення договору, не було здійснено жодного права; кожна людина має право на все і, відповідно, жодна дія не може бути несправедливою. Визначенням несправедливості є не що інше, як невиконання договору. А все, що не є несправедливим, є справедливе [6, с. 187].

Тобто справедливість – це незмінна воля давати кожній людині їй належне. Отож, там, де немає власного, тобто власності, немає несправедливості, а там, де немає організованої примусової влади, тобто, де немає держави – немає і власності, оскільки там усі мають право на все. Тому там, де немає держави – немає несправедливості. Природа справедливості, отже, полягає у виконанні угод (договорів), що мають обов’язкову силу, не обов’язкова сила договорів розпочинається лише зі встановленням державної влади, достатньо сильної, щоб змусити людей до виконання своїх угод, із чим збігається також початок власності [6, с. 188]. Відповідно, у Т. Гоббса справедливість – це “підпорядкування законам”, “постійне прагнення поважати право”, “здійснене відповідно до права”.

Державно-правова концепція Т. Гоббса вплинула на погляди Бенедикта Спінози. Філософ вважав, що: “...як злочин і покора у прямому значенні, так і справедливість, і несправедливість можуть бути представлені тільки у державі. Оскільки у природі немає нічого такого, про що можна сказати, що воно по праву належить одному, а не іншому; все належить саме тим, у чий владі його собі присвоїти. У державі, де за загальним правом вирішується, що належить одному і що іншому, справедливим називається той, хто має неухильну волю давати кожному належне йому; несправедливим називається той, хто намагається присвоїти собі те, що належить іншому”. На його думку, кожен громадянин не є самоуправним, а підпорядкований праву держави, усі накази якої він зобов’язаний виконувати, і що він не має права вирішувати питання про справедливе, несправедливе, благочестиве чи неблагочестиве [15, с. 177].

Призначення держави – полегшити кожній людині можливість керуватися розумом і здобувати свою свободу. А свобода найкраще забезпечується демократичною формою правління. Мета держави – свобода, а міра свободи громадянина чи держави визначається не дозволеністю їх

свавілья, а ступенем їх розумності. Межі права держави зумовлені здоровим глуздом, природою самих підданих.

За Джоном Локком, люди знаходилися у природному стані, – а це стан повної свободи щодо своїх вчинків і щодо розпорядження своїм майном і своєю особою відповідно до того, що вони вважають можливим для себе у межах закону природи, не питаючи дозволу у когось і не будучи залежним від чийсь волі. Хоча це стан свободи, але не стан свавілья. Природний стан має закон природи, яким він управляється і який обов'язковий для кожного; і розум, який є цим законом, учить усіх людей, які захочуть його поважати, що оскільки усі люди рівні, незалежні, то ніхто нікому не повинен спричиняти шкоду життю, здоров'ю, свободі або власності іншого. Це також стан рівності, за якого уся влада і юрисдикція вважаються взаємними: ніхто не має мати більше, ніж інший.

Порівнюючи природний стан і державну організацію, Джон Локк наводить аргументи на користь першого: “Адже у природному стані, де люди не повинні коритися несправедливій волі іншого, становище краще: і якщо той, хто судить, судить помилково у своїй чи іншій справі, то він відповідає за це перед усім людством”. І хіба краще, коли “... одна людина, керуючи багатьма людьми, вільна бути суддею у власній справі і може вчиняти щодо своїх підданих, як їй заманеться, причому ніхто не має ні найменшого права поставити під сумнів правоту чи перевірити тих, хто здійснює її забаганку?” [12, с. 191].

Так, у Дж. Локка: “...свобода людей в умовах існування системи правління полягає у тому, щоб жити відповідно до постійного закону, загального для кожного у цьому суспільстві, і встановленим законодавчою владою, створеною у ньому; це свобода вчиняти згідно зі своїм бажанням в усіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої особи, у той час, як природна свобода полягає у тому, щоб не бути нічим пов'язаним, крім закону природи”. Тобто люди не повинні коритися несправедливій волі” [12, с. 191], а закон, як вираз свободи, демонструє правову природу закону і правовий характер закону у локківському трактуванні.

Своєю чергою, Девід Юм зауважував, що справедливість корисна для суспільства, і суспільна корисність – єдине джерело справедливості.

Отже, правила отримання по заслугах або по справедливості (equity or justice) цілком залежать від приватних становища і умов, у яких знаходяться люди, і завдячують своїм походженням й існуванням тій корисності, яка виникає для народу внаслідок їх жорсткого і неухильного дотримання. Якщо змінити умови існування людей, будь-які значні обставини, створити надмірну розкіш чи надзвичайну бідність, вселити у людські душі крайню поміркованість і людинолюбність або крайні жадібність і злість, зробивши справедливість непотрібною, можна повністю знищити її сутність і позбавити її обов'язкової сили щодо людства.

Звичний стан суспільства знаходиться посередині усіх цих крайностей. Ми, як правило, не байдужі: до самих себе і до наших друзів, але здатні зрозуміти переваги, що виникають із справедливішої поведінки. Небагато насолод дарує нам відкрита і щедра рука природи, але за посередництвом мистецтва, праці і старанності можемо отримувати їх у великій кількості. У результаті цього ідеї власності стають необхідними у всякому цивілізованому суспільстві. Виникає користь справедливості суспільству (public), і тільки на цьому ґрунтуються її цінність і моральна обов'язковість [20, с. 196].

На нашу думку, очевидною є така дилема: оскільки справедливість, безсумнівно, має тенденцію сприяти суспільній корисності і підтримувати громадянське суспільство, то почуття справедливості або виникає із наших роздумів про цю тенденцію, або наче голод, спрага та інші потяги, любов до життя, прив'язаність до потомства чи інших афектів виникає із простого початкового інстинкту людської душі, яким природа наділила людину для таких корисних цілей. Якщо простежується останнє, то можемо зробити висновок, що власність, яка є об'єктом справедливості, також впізнається через простий першопочатковий інстинкт, а не встановлюється будь-яким доказом чи роздумом.

Правила справедливості у Девіда Юма, які панують серед окремих осіб, не відмінюються повністю у відносинах між політичними співтовариствами. Між незалежними державами щоденно укладаються союзи і договори, які були б лише порожньою тратою паперу, якби досвід не продемонстрував, що їм властиві деякий вплив і авторитет. Але у цьому пункті існує різниця між королівствами і окремими особами. Людська природа не може в жоден спосіб зберігатися поза асоціацією індивідів, і ця асоціація ніколи б не виникла без тієї поваги, якою володіють закони справедливості [20, с. 197–198].

Представник природничо-правового вчення Шарль Монтеск'є вважав, що відносини справедливості “передують позитивному закону, що закріпив їх”. Це, на нашу думку, гарантування правового характеру закону. У зв'язку з цим виникло питання виконання несправедливих наказів влади, на що Вольтер опосередковано відповідав, що це не варто робити [3, с. 254–257].

Д. Дідро розглядав справедливість у контексті права і стверджував, що закони бувають як справедливими, так і несправедливими. У його розумінні, справедливість – це обов'язок кожному дати те, що йому належить [10, с. 210].

Такої самої позиції дотримувався Гольбах, вважаючи, що закони будуть справедливими лише тоді, коли нагороджуватимуть і каратимуть у міру того добра і зла, які людина вчинить суспільству [7, с. 216]. Тобто тут, на думку вчених, чільною є ідея суспільної значущості. Основа цього була закладена ще в часи Античності Арістотелем, який висловився більш узагальнено: несправедливим є егоїзм, а справедливим є піклування про всезагальне благо. Ця ідея розвивалася. Наприклад, Жан-Жак Руссо вважав, що метою будь-якого законодавства повинна бути турбота про благо усіх громадян, причому кожен закон повинен ґрунтуватися на рівності і справедливості. Справедливість законів виражається загальною волею, втіленою у них (у законах) [14, с. 24–27].

Французький філософ-матеріаліст, один із головних представників Просвітництва у Франції, Клод Андріан Гельвецій зазначав, що справедливість передбачає встановлення законів. Дотримання справедливості передбачає наявність рівноваги сил між громадянами. Збереження цієї рівноваги – вершина мистецтва законодавства. Взаємний і благодотворний страх змушує людей бути справедливими один до одного. Якщо цей страх припиняє бути взаємним, то справедливість стане достойною нагороди чеснотою. А це означає, що законодавство народу містить відомі недоліки. Досконалість законодавства передбачає, що людина повинна бути справедливою.

Справедливість невідома лишень самотньому дикуну. Якщо цивілізована людина має деяку ідею справедливості, то це тому, що вона визнає закони. Але чи любить вона справедливість заради неї самої? Про це може розповісти лише досвід.

Важливе місце у філософсько-правових поглядах К. Гельвеція посідає ідея поєднання особистих інтересів із суспільними з метою оптимізації суспільних відносин у державі. Мислитель вважав, що таке завдання можна вирішити поширенням просвітництва і законодавчого забезпечення справедливого розподілу суспільних благ. Такий розподіл К. Гельвецій пропонував здійснити за принципом “соціальної корисності”, тобто із урахуванням тієї реальної користі, яку громадянин приносить суспільству своєю діяльністю.

І. Кант, який формував свої уявлення про справедливість на повазі до ближнього, вважав досягнення справедливості сутністю усієї людської діяльності. “Адже якщо щезне справедливість, життя людей позбавиться усілякої цінності [11, с. 256]. Протилежне поняття – несправедливість – вважалось мислителем найбільшим злом, а усі інші види зла – ніщо порівняно з нею”. На думку І. Канта, під час вирішення судових спорів необхідно не тільки керуватися правом, але й прислухатися до справедливості, тобто І. Кант розмежовував право і справедливість. На його думку, право не завжди справедливе.

На противагу Канту Гегель стверджував, що справедливість втілюється виключно у праві, і це призводить до процвітання держави. За Г.В. Ф. Гегелем, справедливість – це дещо велике, її джерелом є абсолютна ідея, а не реальні життєві відносини. За його висловлюванням, знищення приватної власності – найбільша несправедливість [4, с. 378; 5, с. 113].

Концепція справедливості Вільгельма фон Гумбольдта підсумувала досвід філософії Нового часу у проблематиці справедливості. Зокрема, у праці “Ідеї до дослідів, що визначає межі діяльності

держави” філософ згрупував цю проблематику у такі блоки: справедливість і держава; справедливість та індивідуальне право; справедливість і практика правосуддя; справедливість і пенітенціарна практика [16, с. 192].

Будучи державницькою людиною, В. Гумбольдт надає державі у своєму вченні неабиякого значення, окреслюючи її як загальну волю членів суспільства. Народ, за словами В. Гумбольдта, – це прекрасне, звеличувальне душу видовище. Таке глибоко гуманістичне розуміння суспільства і держави є важливим для усвідомлення їх цілей, однією з яких є “проведення розмежування між справедливим і несправедливим” [9, с. 100].

З цих гуманістичних позицій правознавець визначає обов’язки держави: “Один із найперших обов’язків держави полягає у дізнанні і розгляді правових спорів, що виникають між громадянами, причому цей обов’язок характеризується з погляду справедливості, оскільки держава, з одного боку, захищає від несправедливих вимог, а з другого, – надає справедливим вимогам силу”.

Поняття свободи теж основоположне у концепції справедливості Гумбольдта. Розглядаючи їх співвідношення, В. Гумбольдт робить висновок, що буде справедливим, якщо “порушник свого права опиниться саме обмеженим у користуванні своїм правом, тобто все-таки справедливість вимагає певного обмеження свободи за рахунок поваги до інших людей. Звідси учені визначають “примусову справедливість”. На думку багатьох учених, вимога примусової справедливості і є кінцевою істотною ознакою права [17, с. 72].

Досліджуючи питання справедливості та індивідуального права, В. Гумбольдт вибудовує ієрархію несправедливості, водночас виявляє себе, як захисник права власності. Роздуми про справедливість примусових заходів дають змогу Гумбольдту перейти до аналізу практики правосуддя, зокрема законів. Це питання вкрай важливе, “...оскільки закони повинні бути загальними з точки зору забезпечення справедливості, рівності громадян перед законом і судом, рівного захисту людини, її прав і свобод від злочинних посягань”.

Наголошує мислитель і на тому, що “несправедливим є приховування законів” [9, с. 107].

Щодо справедливості і покарання В. Гумбольдт виводить цікаву закономірність між покараннями, які спричиняють фізичні страждання, і покараннями, які викликають моральні переживання. Гуманізм Гумбольдта виявляється у його погляді на систему покарань, яка охоплює і вищу міру покарання. Але при цьому В. Гумбольдт проти покарань, що принижують честь і гідність особи, продовжуваності покарань, вважаючи, що безстрокових покарань не повинно бути.

А. Шопенгауер, своєю чергою, визначаючи співвідношення правового і неправового, протиставляє справедливість свавілля. На його думку, “...змістом поняття несправедливості є ті особливості діяння індивіда, через які він так далеко поширює утвердження волі, яка є у його тілі, що воно стає запереченням волі, що є у інших тілах [18, с. 299]. Це пояснював А. Шопенгауер на прикладах канібалізму, вбивства, рабства, посяганні на чужу власність (але із застереженням – тільки ту, яку чесно відпрацьовано власними силами). А одним із положень чистої теорії права і його філософії є передача законодавству пояснення істинного внутрішнього і походження понять неправового і права, їх застосування та місця у моралі” [18, с. 304].

**Висновки.** Отож, найтипівішим для XVII–XVIII ст. було станово-феодалне уявлення про справедливість і право, яке мало класовий характер і було на сторожі феодалних інтересів. Тому великою заслугою мислителів того часу було те, що вони звільнилися від богословських тлумачень і намагалися діалектично підійти до проблеми. Це значно стимулювало розвиток поглядів на справедливість.

Стосунки справедливості і права розвивалися у напрямку:

- виходу проблематики справедливості за межі дії національного права і поширення у сфері міжнародних стосунків, зокрема “ідеї мирного співіснування народів, при цьому основою відносин мають бути виключно право, справедливість, виконання договорів” (Гуго Гроцій, Девід Юм);
- дослідження проблеми війни і миру, оскільки війна не суперечить природному праву, божественним законам і праву народів: “за природою кожен є захисником свого права, для чого нам і даються руки”. При цьому розрізняли війни справедливі і несправедливі, “справедливими причини

війни можуть бути тільки правопорушення”. До справедливих війн зараховували війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту майна. Несправедливі війни – це війни загарбницькі, війни з метою заволодіння чужим майном, підкорення інших народів, і за своєю сутністю вони є протиправним станом, а отже, несправедливі (Гуго Гроцій);

– обґрунтування справедливості як необхідної ознаки права, оскільки вона трактується як вимога розуму, веління природи розумної істоти, а “...право означає ніщо інше, як те, що справедливо. Справедливості суперечить те, що не відповідає природі істот, наділених розумом” (Гуго Гроцій), належної якості позитивного права, його джерел (Ф. Бекон);

– подальшої розробки питання розмежування права і закону шляхом з’ясування відмінностей між “законом за змістом (справедливим законом”, що протистойть насильству і охоплює принцип “правової рівності”, і виражає вимоги “всезагальної справедливості”) і формальним законом (законом лише за “обличчям”, формою, назвою, несправедливим, насильницьким, антиправовим законом) і формування уявлень про належний, справедливий закон (Ф. Бекон). Такою ж була і позиція Дідро, Гольбаха, Локка, Монтеск’є, Руссо, Канта: “Люди не повинні коритися несправедливій волі” (Локк); “Справедливість законів виражається загальною волею, втілюваною у них” (Руссо), співвідношення правового і неправового – протиставлення справедливості свавілля (Шопенгауер);

– обґрунтування ролі справедливості, похідної від права (Гоббс, Спіноза, Гегель). “Справедливість – це підпорядкування законам”, “постійне прагнення поважати право”, це “здійснено відповідно до права”, тоді як “несправедливе – суперечить праву”, “там, де немає загальної влади, немає закону, а де немає закону, немає справедливості (Т. Гоббс);

– дослідження “суспільної корисності” як єдиного джерела справедливості, права власності як об’єкта справедливості (Д. Юм), справедливість є незмінна воля давати кожній людині їй властиве. Отже, там, де немає власного, тобто власності, немає несправедливості, а там, де немає організованої примусової влади, тобто, де немає держави, – немає власності, оскільки там усі мають право на все. Тому там, де немає держави, – немає несправедливості (Т. Гоббс);

– концепція справедливості Вільгельма фон Гумбольдта гуманістична за своїм характером, вона підсумувала досвід Нового часу у цій проблемі і поділила його на змістовні блоки: справедливість і держава, справедливість та індивідуальне право, справедливість і практика правосуддя, справедливість і пенітенціарна практика.

1. Бекон Ф. Сочинение. Т. 1 / Ф. Бекон. – М., 1971. – 560 с. 2. Бекон Френсис. О достоинстве и приумножении наук / Френсис Бекон // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 179–180. 3. Вольтер. Избранные произведения по уголовному праву и процессу / Вольтер. – М.: Юрид. лит-ра, 1956. – С. 254–257. 4. Гегель Г. Политические произведения / Г. Гегель. – М., 1978. – С. 378. 5. Гегель Г. Философия религии / Г. Гегель. – М., 1976. 6. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 1016 с. 7. Гольбах. Письма к Евгению, или предупреждение против предрассудков / Гольбах. – М., 1968. 8. Гроций. О праве войны и мира / Гроций // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 1016 с. 9. Гумбольдт В. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства / В. Гумбольдт // Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. 10. Дидро Д. Сочинения: у 2-х т. – Т. 2 / Д. Дидро. – М. – С. 210. 11. Кант И. Сочинения / И. Кант. – М., 1965. – Т. 4, Ч. 2. 12. Локк Джон. Два трактата о правлении: Кн. 2. (в 3 т.) / Джон Локк. – М.: Мысль, 1998. – Т. 3. – 668 с. 13. Нерсисянц В. С. Философия права: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. С. Нерсисянц. – М.: Норма, 2009. – 848 с. 14. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / пер. с франц. А. Д. Хаятина, В. С. Алексеева-Попова. – М.: КАНОН-Пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с. 15. Спиноза. Политический трактат / Спиноза // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 1016 с.



16. Хайруллин В. И. Категория справедливости в истории политико-правовой мысли / В. И. Хайруллин. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 192 с. 17. Черненко А. К. Философия права; 2-е изд. / А. К. Черненко. – Новосибирск: Наука, 1998. 18. Шопенгауер А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауер // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 1016 с. – С. 299–304. 19. Шульженко В. П. Історія політичних і правових вчень / В. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с. 20. Юм Д. Исследование о принципах морали / Д. Юм // Правовая мысль: антология; автор-сост. В. П. Малахов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 1016 с. – С. 197–198.

## REFERENCES

1. Bekon F. Sochinenie. T. 1 / F. Bekon.[Essay] M., 1971. 560 p. 2. Bekon Frensis. O dostoinstve i priumnozhenii nauk / Frensis Bekon // Pravovaya mysl': antologiya; avtor-sostavitel' V. P. Malakhov. [About the dignity and augmentation of Sciences] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. Pp. 179–180. 3. Vol'ter. Izbrannye proizvedeniya po ugovnomu pravu i protsessu / Vol'ter. [Selected works of the criminal law and procedure] M.: Yurid. lit-ra, 1956. Pp. 254–257. 4. Gegel' G. Politicheskie proizvedeniya / G. Gegel'. [Political works] M., 1978. P. 378; 5. Gegel'.Filosofiya religii / G. Gegel'. [Philosophy of religion] M., 1976. 6. Gobbs T. Leviatan, ili Materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo / T. Gobbs // Pravovaya mysl': antologiya; avtor-sostavitel' V. P. Malakhov. [Leviathan, or Matter, form and power of the church and the civil state] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. 1016 p. 7. Gol'bakh. Pis'ma k Evgenii, ili preduprezhdenie protiv predrassudkov / Gol'bakh. [Letters to Eugenia, or warning against prejudice] M., 1968. 8. Grotsii. O prave voyny i mira / Grotsii // Pravovaya mysl': antologiya; avtor-sostavitel' V. P. Malakhov. [About the Law of War and Peace] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. 1016 p. 9. Gumbol'dt V. Idei k opytu, opredelyayushchemu granitsy deyatel'nosti gosudarstva / V. Gumbol'dt // Yazyk i filosofiya kul'tury. [Ideas to experience, defines the border of state activity] M.: Progress, 1985. 10. Didro D. Sochineniya: v 2-kh t. T. 2 / D. Didro. [The works] M. P. 210. 11. Kant I. Sochineniya / I. Kant. [The works] M., 1965. T. 4. Ch. 2. 12. Lokk Dzhon. Dva traktata o pravlenii: Kn. 2.: V 3 t. / Dzhon Lokk. [Two Treatises of Government] M.: Mysl', 1998. T. 3. 668 p. 13. Nersesyants V. S. Filosofiya prava: uchebnik. – 2-e izd., pererab. i dop. / V. S. Nersesyants. [The philosophy of law] M.: Norma, 2009. 848 p. 14. Russo Zh.-Zh. Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty / per. s fr. A. D. Khayutina, V. S. Alekseeva-Popova. [About the Social Contract. Treatises] M.: KANON-Press, Kuchkovo pole, 1998. 416 p. 15. Spinoza. Politicheskii traktat / Spinoza // Pravovaya mysl': antologiya; avtorsostavitel' V. P. Malakhov. [Political treatise] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. – 1016 p. 16. Khairullin V. I. Kategoriya spravedlivosti v istorii politiko-pravovoi mysli / V. I. Khairullin. [Category of justice in the history of political and legal thought] M.: LIBROKOM, 2009. 192 p. 17. Chernenko A. K. Filosofiya prava. 2-e izd. / A. K. Chernenko. [The philosophy of law] Novosibirsk: Nauka, 1998. 18. Shopengauer A. Mir kak volya i predstavlenie / A. Shopengauer // Pravovaya mysl': antologiya; avtor-sostavitel' V. P. Malakhov.[Peace as Will and Representation] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. Pp. 299–304. 19. Shul'zhenko V. P. Istoriya politychnykh i pravovykh vchen' / V. P. Shul'zhenko, T. H. Andrusyak. [History of political and legal doctrines] K.: Yurinkom Inter, 1999. 304 p. 20. Yum Devid. Issledovanie o printsipakh morali / Devid Yum // Pravovaya mysl': antologiya; avtor-sostavitel' V. P. Malakhov. [Research of of the principles of morality] M.: Akademicheskii proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. Pp. 197–198.